

СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЯК ОДНЕ З КЛЮЧОВИХ ЗАВДАНЬ ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

Анотація. Аналізуючи наукові роботи з криміналістики й кримінального права, автор розглядає способи вчинення умисних убивств неповнолітніми як єдину систему дій злочинця з підготовки, вчинення та приховування злочину. Вивчаються інформаційні й неінформаційні способи психічного насильства над потерпілими, що використовуються злочинцями під час вчинення умисних убивств. Запропоновано авторську класифікацію слідів, диференційованих залежно від їхньої сутності, механізму слідотворення та результатів взаємодії. Наголошується, що спосіб вчинення містить значний обсяг інформації про злочин, обумовлює основні шляхи й напрями розслідування. Констатується, що неповнолітні найчастіше скоюють убивства імпульсивно, під впливом обставин, що виникли раптово, при цьому вбивству часто передують психічне насильство над потерпілими, і лише в деяких випадках неповнолітні після скоєння вбивства намагаються приховати сліди злочину. Підкреслюється, що знання особливостей механізму утворення слідів має ключове значення для розуміння процесів підготовки, вчинення та приховування вбивств.

Ключові слова: спосіб злочину, способи вчинення умисних вбивств, етапи підготовки, вчинення та приховування злочину, класифікація слідів, механізм злочину.

Постановка проблеми. Спосіб злочину відіграє найважливішу роль у механізмі злочину, який є складною, багатокомпонентною й динамічною системою [1, с. 33, 47]. При цьому механізм злочину, на відміну від способу, характеризує не якісну, а послідовну, технологічну сторону злочинного діяння, описує переважно тимчасовий, послідовний, динамічний порядок зв'язку окремих етапів, обставин і чинників скоєння злочину [2, с. 17].

Стан наукового дослідження. Криміналістичне вчення про спосіб злочину було ґрунтовно розкрито в працях таких науковців, як Г.Г. Зуйков, Р.С. Белкін, М.В. Даньшин, В.П. Бахін, В.О. Коновалова, О.М. Колесніченко, В.С. Кузьмичов, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков. Спосіб злочину є центральною ланкою криміналістичної характеристики злочину саме тому, що всі інші елементи, маючи самостійне значення, є закономірно пов'язаними з ним. Адже спосіб вчинення обумовлює основні шляхи й напрями розслідування, містить значний обсяг інформації про злочин [3, с. 6].

Метою статті є аналіз способу вчинення злочину як одного з ключових завдань доказування під час розслідування вбивств.

Виклад основного матеріалу. Той факт, що способи злочинів повторюються, дозволяє систематизувати їх та використовувати отримані дані під час розробки криміналістичних рекомендацій загального призначення, застосування яких не обмежується завданнями розслідування конкретного кримінального провадження [4, с. 147]. У криміналістичній науці під способом вчинення злочину розуміють сукупність дій, спрямованих на досягнення злочинного результату, або спосіб дій злочинця, що виражається в певній системі операцій і прийомів [5]. Що стосується змісту структури способу злочину, то його становлять етапи підготовки,

вчинення та приховування слідів злочину. Дані про спосіб злочину дозволяють встановити обставини його вчинення, коло осіб, причетних до злочину, знаряддя й засоби, що використовувались при цьому, залишені злочинцем сліди тощо.

На відміну від дорослих неповнолітні найчастіше скоюють умисні вбивства імпульсивно, під впливом обставин, що виникли раптово чи випадково. При цьому підготовка вбивства нерідко пов'язується з вчиненням інших злочинів, таких як зґвалтування, вимагання, придбання й збут наркотиків і психотропних речовин тощо.

Вбивствам, вчиненим неповнолітніми, часто передують психічне насильство над потерпілою особою. При цьому психічне насильство – це навмисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на психіку людини чи групи осіб із боку інших осіб, здійснюваний проти або поза її (їхньою) волею інформаційним чи неінформаційним шляхом та здатний придушити свободу волевиявлення або заподіяти психічної чи фізіологічної травми [6, с. 82]. Що стосується інформаційних і неінформаційних способів психічного насильства, то неповнолітні злочинці найчастіше використовують такі інформаційні способи, як демонстрація власної фізичної переваги, фізичне приниження потерпілих, вербальні вислови погроз, побиття одних потерпілих на очах інших, приставляння ножа до горла, пригнічення волі потерпілого до опору тощо.

На практиці зустрічаються дві групи неінформаційних способів психічного насильства. До першої групи належать способи, пов'язані з приведенням потерпілого до непритомного стану з метою реалізації злочинних намірів. Для цього в більшості випадків використовують одурманюючі речовини, унаслідок дії яких потерпілий втрачає можливість керувати власними діями через пригнічення волі. До другої групи належать способи впливу на певні соматичні прояви та пов'язані з ними психічні процеси, у результаті чого в злочинців виникає можливість керувати поведінкою потерпілої особи поза її волею, тобто під час використання злочинцями хворобливих станів потерпілих (наркоманів, алкоголіків, душевнохворих тощо).

Важливий зв'язок зі способом злочину мають знаряддя злочину, тобто матеріальні речі та предмети, що використовуються для вчинення протиправного діяння, для застосування насильства до потерпілих, а також засоби злочину, тобто речі, предмети й процеси, які використовуються для створення необхідних умов реалізації злочинного наміру, опосередковано пов'язані зі способом злочину [7, с. 38]. До найбільш поширених знарядь, що використовуються неповнолітніми для вчинення злочинів, належать такі: вогнепальна зброя або предмети, які за зовнішніми ознаками є подібними до вогнепальної зброї, холодна зброя, предмети навколишньої обстановки або їхні конструктивні елементи (арматура, каміння тощо), предмети, що мають господарсько-побутове призначення (молотки, столові ножі тощо), спеціальні засоби (гумові кийки, електрошоке-ри тощо) та інші (мотузки, отруйні речовини тощо) [8, с. 62–65].

Відповідно до розроблених юридичною наукою класифікаційних критеріїв С.О. Сафронов пропонує таку класифікацію способів вбивств за різними підставами:

1) за формою діяння: а) шляхом активних дій; б) шляхом бездіяльності (наприклад, створення небезпечних для життя й здоров'я людини умов, а після потрапляння в них жертви – нежиття необхідних для її врятування заходів);

2) за засобами впливу на організм потерпілого: заподіяння ушкоджень із використанням мускульної сили нападників, різних знарядь і засобів, факторів оточуючого середовища, тварин. З-поміж способів убивств, вчинених неповнолітніми, найбільш специфічними є вбивства, скоєні шляхом скидання або виштовхування жертви з висоти, а також шляхом підкладання жертви на залізничне полотно під поїзд, який рухається;

3) за характером травматичної дії: використання дії механічних, термічних, температурних, біологічних, хімічних факторів;

4) за видом травматичного впливу: побиття, удар, тиск, розтягнення, розрив, відривання, крутіння, ламання, поштовх тощо [9].

У більшості випадків злочинець, обираючи спосіб убивства, прагне не лише досягти злочинного результату, а й приховати злочин. Однак щодо неповнолітніх злочинців практика свідчить, що лише іноді вони після вчинення вбивства намагаються приховати його наслідки. Із цією метою вони найчастіше вчиняють такі дії: 1) приховують труп, тобто переміщують труп із місця безпосереднього вбивства, закопують його, топлять, спотворюють, розчленовують чи повністю знищують; 2) приховують такі матеріальні об'єкти, як знаряддя злочину, одяг або інші особисті речі потерпілого, інші матеріальні сліди, виникнення яких пов'язане з діями на місці злочину; 3) інсценують таку матеріальну обстановку, яка буде помилково розцінена правоохоронцями (інсценують природну смерть, самогубство, нещасний випадок); 4) готують неправдиве алібі; 5) цілеспрямовано впливають на матеріальні джерела (носії інформації), на обстановку місця події (фальсифікують сліди злочину або знищують помешкання шляхом підпалу); 6) створюють неправдиві ідеальні сліди й образи в пам'яті свідків чи очевидців. Тобто серед дій із приховування злочину виділяються пов'язані з фізичним впливом на матеріальні об'єкти (матеріальні) та словесні (вербальні).

Знання особливостей механізму утворення слідів та ймовірних місць їх знаходження має істотне значення для розуміння процесів підготовки, вчинення й приховування вбивств, вчинених неповнолітніми. Сліди дають слідчому доказову інформацію, а також дані, що вказують на джерела отримання доказів. Виявлення слідів дозволяє більш точно вирішувати питання про необхідність застосування технічних засобів, залучення фахівців, проведення оперативно-розшукових дій, можливість і необхідність використання певних тактичних прийомів, визначення черговості слідчих дій тощо.

Можна запропонувати класифікацію, що диференціює сліди, з огляду на їхню сутність, механізм утворення та результати взаємодії за певними підставами [10, с. 62–65].

Першою підставою класифікації є форма відображення події злочину; за нею сліди поділяються на матеріальні та ідеальні. Незважаючи на відмінності у формі відображення, як матеріальні, так і ідеальні відображення мають один вид носія – матерію. Уявні образи, сутність яких більш повно визначає поняття «сліди пам'яті», фіксуються в матеріальному субстраті мозку, де зберігаються, і в цьому значенні вони є матеріальними.

Друга підстава – вид змін, що сталися внаслідок дій злочинця. За нею сліди класифікуються таким чином: 1) сліди як результат зміни речової обстановки місця події в цілому: а) зникнення раніше існуючих предметів; б) поява сторонніх об'єктів; в) зміна місцезнаходження, розташування та переміщення об'єктів; 2) сліди як результат зміни власних властивостей окремих предметів, що

сталися в результаті дій злочинця: а) зміна зовнішніх (морфологічних) властивостей, що виявляється в зруйнуванні та остаточній деформації, у тому числі виникненні об'ємних слідів-відображень на поверхні; б) зміна внутрішніх субстанціональних (склад, структура) властивостей; в) зміна функціональних властивостей.

Третя підстава класифікації – сліди як відображення окремих властивостей злочинця. За нею сліди поділяються на сліди-відбитки особи (сліди у вузькому, або трасологічному, значенні: сліди рук, ніг, зубів, інших частин тіла) та сліди-відображення інших властивостей особи (усної й письмової мови, голосу, ходи тощо).

Четвертою підставою класифікації є агрегатний стан матеріальних слідів злочину, які поділяються на такі види: а) тверді, у тому числі одиничні (монолітні), множинні (сіпкі), складні; б) рідкі; в) газоподібні, у тому числі «сліди запаху».

П'ята підстава класифікації – розміри слідів злочину, згідно з якими всі тверді та рідкі сліди можуть бути розділені на макрооб'єкти й мікрооб'єкти (мікрочастки, мікрокількість речей, мікровідбитки зовнішньої будови предметів).

О.О. Андрєєв зазначає, що матеріальні сліди, які характеризують убивства, вчинені неповнолітніми, свідчать, що в більшості випадків під час використання злочинцями традиційних способів (вогнепальної зброї, колючих, ріжучих або інших знарядь, удушення жертви тощо) будь-яких особливостей, властивих вчиненню цього виду злочинів саме неповнолітніми, не існує. Сліди вбивства знаходяться як на місці виявлення трупа потерпілого, так і на місці, де до потерпілого заподіявали насильство, катували чи вбили. Сліди також виявляються за маршрутом переміщення злочинцями тіла потерпілого. При цьому залишаються сліди ніг (взуття) злочинців, а в разі застосування вогнепальної зброї – сліди пострілу. На предметах обстановки бувають залишені сліди рук або інших частин тіла. У безпосередній близькості від місця злочину, як правило, залишаються сліди людської діяльності та мікрочастки крові, волосся, слини, сечі, блювотних мас. Нерідко на одязі потерпілого залишаються мікрочастинки одягу злочинця, і навпаки. Крім того, мікрочастинки залишаються на тих предметах, з якими потерпілий вступав у контактну взаємодію: на ґрунті, підлозі, на ліжку чи кріслі, у транспортному засобі тощо. У місці, де виявлено труп потерпілого, можуть бути залишені сліди взуття злочинців і потерпілого або сліди волочіня тіла потерпілого [11, с. 38–40].

Якщо для вчинення насильницьких дій щодо потерпілого застосовувались наручники, мотузки й подібні засоби, на його тілі залишається садна, потертості, синці, а на цих предметах – клітини епітелію, кров потерпілого.

У разі прив'язування (приковування) потерпілого до якого-небудь предмета (до труб опалення, будівельних конструкцій, дерев тощо) на ньому залишаються сліди у вигляді подряпин, слідів тертя, мікрочастинок фарби наручників, мікрочастинок мотузки, а на мотузці (наручниках) – мікрочастинки предмета, до якого вони прикріплювались.

Тілесні ушкодження як сліди злочину в разі вчинення вбивства відрізняються локалізацією та механізмом утворення.

Для потерпілих характерні такі тілесні ушкодження: 1) отримані в разі подолання вчиненого ними опору – сліди боротьби або самооборони (синці, садна на обличчі, тулубі, кінцівках); 2) отримані в разі зв'язування – садна й синці, проте вже трохи іншої локалізації (на руках – поблизу зап'ясть, ліктьових суглобів, на плечах; на ногах – найчастіше поблизу гомілковостопних суглобів); 3) отримані в разі задушення – странгуляційна борозна (що свідчить про використання відповідного знаряддя вчинення злочину), садна й синці на шії потерпілого, зовні схожі на сліди пальців рук, мікророзділення рідини; 4) отримані в разі заподіяння

тілесних ушкоджень шляхом застосування мускульної сили – переломи кісток носа зі зміщенням носової перегородки, садна на спинці носа, сліди струсу головного мозку, синці на повіках обох очей, припухлості, набряки й осадження м'яких тканин. У самих злочинців також можуть бути виявлені садна, синці на обличчі, тулубі й кінцівках, пошкодження одягу тощо.

Серед способів вчинення вбивств неповнолітніми застосування вогнепальної зброї не має значного поширення [11, с. 44].

Особливий інтерес для практики становлять випадки маскування вбивства під нещасний випадок або інсценування самогубства. У цьому разі на місці події можуть бути виявлені сліди взуття, які належать не потерпілому, а передбачуваним злочинцям; сліди волочиння трупа або ще живої людини, яка перебуває в безпомічному стані; сліди крові на шляху переміщення трупа чи пораненого, на одязі осіб, які його переміщували, на предметах, яких вони торкалися; частинки ґрунту, мікрволокна тканини, що не належала потерпілому, у піднігтьовому вмісті, на одязі, взутті трупа або на підозрюваних; сліди слини на недопалках сигарет, залишених злочинцями на місці вчинення чи приховування злочину, у місцях, де вони очікували на появу потерпілого; сліди пальців рук злочинців на різних предметах (пачках із-під сигарет, пляшках із-під напоїв тощо), залишених ними на місці злочину; сліди ушкоджень іншого характеру на трупі потерпілого.

Крім матеріальних можуть залишитися також ідеальні сліди (сліди пам'яті): свідки могли бачити, як злочинці розмовляли з потерпілим або спостерігали за ним, переслідували його, знущалися з нього, вчиняли інші насильницькі дії.

Висновки. Отже, подія злочину являє собою взаємодію злочинця з навколишнім середовищем, під час якої утворюються сліди на предметах і в пам'яті людей. Результатом такої взаємодії стають сліди (відображення), які виступають джерелами інформації. Розслідування й розкриття злочинів – специфічний процес пізнання явища за слідами, які воно залишило. У слідах події злочину відображаються ознаки особи, яка його вчинила, а також тих предметів, які нею було застосовано під час вчинення злочину.

Засобом отримання інформації, первинних даних про вчинений злочин є криміналістичний аналіз слідів злочину, що виступає як метод опосередкованого пізнання розслідуваної події [12, с. 81]. Отже, в основі криміналістичного аналізу лежить уявний поділ злочину на складові, роздільне дослідження кожного виділеного елемента, а потім їх розгляд у комплексі та взаємозв'язку з метою вирішення питань, що постають перед слідчим під час розслідування злочинів.

Література:

1. Криміналістика : [учебник для вузов] / [Т.В. Аверьянова и др.] ; под ред. Р.С. Белкина. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 2001. – 991 с.
2. Яблоков Н.П. Криміналістика : [учебник для вузов] / Н.П. Яблоков. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 2001. – 384 с.
3. Криміналістика : [учебник] : в 3 т. / под ред. Р.С. Белкина и И.М. Лузгина. – М. : Изд-во Академии МВД СССР, 1978. – Т. 1. – 1978. – 311 с.
4. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики : в 2 т. / Р.С. Белкин. – М. : Академия МВД СССР, 1977. – Т. 1 : Общая теория советской криминалистики. – 1977. – 340 с.
5. Настільна книга слідчого : [наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів] / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – К. : ВД «Ін Юре», 2003. – 720 с.
6. Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования : [монография] / В.Е. Коновалова. – Х. : Факт, 2001. – 311 с.
7. Иванова В.В. Преступное насилие : [учеб. пособие для вузов] / В.В. Иванова. – М. : ЮИ МВД РФ ; Книжный мир, 2002. – 83 с.
8. Жердев В.А. Расследование серийных корыстно-насильственных

преступлений, совершенных организованными группами, на первоначальном этапе / В.А. Жердев, В.И. Комисаров. – М. : Юрилитинформ, 2002. – 160 с.

9. Сафронов С.О. Методика розслідування умисного заповідання тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : [наук.-практ. посібник] / С.О. Сафронов. – Х., 2003. – 175 с.
10. Малайрова В.О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.О. Малайрова ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 262 с.
11. Андреев О.О. Розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.О. Андреев ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2007. – 391 с.
12. Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника / В.А. Образцов. – М. : Юристь, 1997. – 336 с.

Малайрова В. А. Способ совершения как одна из ключевых задач доказывания при расследовании убийств

Аннотация. Анализируя научные работы по криминалистике и уголовному праву, автор рассматривает способы совершения умышленных убийств несовершеннолетними как единую систему действий преступника по подготовке, совершению и сокрытию преступления. Изучаются информационные и неинформационные способы психического насилия над потерпевшими, используемые преступниками при совершении умышленных убийств. Предложена авторская классификация следов, дифференцируемых в зависимости от их сущности, механизма слеодообразования и результатов взаимодействия. Отмечается, что способ совершения содержит значительный объем информации о преступлении, обуславливает основные пути и направления расследования. Констатируется, что несовершеннолетние чаще всего совершают убийства импульсивно, под влиянием внезапно возникших обстоятельств, при этом убийству часто предшествует психическое насилие над потерпевшими, и только в некоторых случаях несовершеннолетние после совершения убийства пытаются скрыть следы преступления. Подчеркивается, что знание особенностей механизма образования следов имеет ключевое значение для понимания процессов подготовки, совершения и сокрытия убийств.

Ключевые слова: способ преступления, способы совершения умышленных убийств, этапы подготовки, совершения и сокрытия преступления, классификация следов, механизм преступления.

Malyarova V. The way the commission as one of the key tasks of evidence in the investigation of murders

Summary. Analyzing the papers on criminology and criminal law, the author considers the ways of committing premeditated murders by juveniles, as a system for the preparation of criminal acts, commit and conceal the crime. We consider the information and non-information techniques of mental abuse victims, used in the commission of murder. In the article the author's classification tracks, differentiated according to their nature, the mechanism and the results of tracks form interaction. The method includes committing a substantial amount of information about the crime and leads to the main path and the direction of the investigation. Juveniles often commit murder impulsively, under the influence of sudden-onset circumstances. Murder is often preceded by mental violence victims. Practice has shown that in some cases only minor after the murder, trying to cover up the crime. Knowledge of the mechanism of formation of traces is key to understanding the processes of preparing, committing and concealing murders.

Key words: method of crime, ways of committing premeditated murders, stages of preparation, fulfillment and concealment of a crime, tracks classification, mechanism of crime.